

ПЕРЕКЛАДИ: ДОДАТКИ

Павло Содомора

МОВА ЯК ШЛЯХ ДО ПІЗНАННЯ (ПЛАТОНІВ “КРАТИЛ” В УКРАЇНСЬКОМУ ОЗВУЧЕННІ)

До уваги читача пропонується уривок з першого українського перекладу Платонового діалогу «Кратил». Геракліт твердив, що весь космос є впорядкованою системою, на зразок мови [Curd 2016]. Платон, систематизуючи здобутки своїх попередників, шукаючи шляхів для поєднання двох протилежностей «усе плинне» (Геракліт) та «рух примарний» (Парменід), бачив мову як засіб пізнання першопочатків. Відповідно, устами Сократа мислитель стверджує й етимологічно обґрунтовує, що людина – єдина істота, яка підносить свій погляд угору (anthropos – ana-, вгору, та -oros, погляд), до зірок, до «космосу», тобто – до краси й гармонії, протилежності Хаосу, з якого Деміург створив світ.

Переклад зазначеного твору¹ був пов’язаний з двома типами складностей. На перший з них, зовнішній, натрапляємо як при роботі над перекладом, так і в процесі читання перекладеного твору. Платон наводить приклади слів і пояснює їхню етимологію на матеріалі грецької мови: українські ж відповідники дуже рідко дають змогу відобразити аналогічні сенси, гру слів тощо (утім, далі буде наведено рідкісний приклад такої етимологічної відповідності). Щойно розглянутий приклад зі словом «людина» (anthropos) це промовисто засвідчує. Тому прочитання тексту в такий спосіб буде апіорі й неминуче неможливим без оригіналу. Згідно з практикою Sententiae щодо видання класичних джерел, текст перекладу супроводжується паралельним оригіналом. Це зрозуміло, і цього неможливо уникнути.

Інший, внутрішній тип складностей, полягає в принципах інтерпретації ключових термінів. Питання можемо умовно назвати «апостеріорним», оскільки воно безпосередньо виявляється не при прочитанні перекладу, а у глибшій науковій дискусії щодо використання тих чи інших відповідників. Але це питання потребує докладнішого розгляду й попереднього осмислення, що й пропонуємо далі, оскільки ми намагатимемося запропонувати підхід до інтерпретації діалогів, який максимально поєднував би особливості української мови з тим значенням, яке намагався вкласти у свою мову Платон.

Отже, спробуємо викласти деякі (оскільки їх чимало) особливості інтерпретації, прочитання й розуміння Платонового тексту. Попри доступну форму викладу, тобто

© П. Содомора, 2018

¹ Див. вище, сс. 108-140.

форму діалогу, це не завжди є простою справою. Платон ніколи не намагається авторитетно й безапеляційно ствердити свою думку, і тому часом важко вловити, що ж саме він прагне ствердити. Важливо розуміти, що саме і в якому контексті Платон має на увазі під тим чи іншим словом, як-от словом «ім'я» (ονομα): насамперед, у тексті діалогу це слово може означати «слова» загалом, або ж «іменники» у вужчому значенні. Також, це слово може означати й прикметники, або ж, у певному контексті, також власні імена, які Платон вивчає з етимологічного боку в першій частині діалогу.

Може видаватися дивним, що Платон застановляється над етимологічним аналізом цілої низки імен, насамперед богів. Справа в тім, що за Платонових часів етимологія вважалася засобом дослідження найвищої істини. Тому мислитель і вкладає в уста свого вчителя таку мудрість, що перевершувала тогочасних знавців справи. Адже Сократ, знаючи, що «нічого не знає», кепкував з інших, які вважали, що «знають те, чого насправді не знають» [Платон 1995: 34]. На сьогодні філософія мови набирає щораз більшої важливості, а особливо – якщо розглядати її в платонівському річищі, тобто в річищі нативізму [Chomsky 2002: 45-47].

Дві дійові особи діалогу, Гермоген і Кратил, посідають протилежні позиції в суперечці. Але, врешті, учень софістів і послідовник Геракліта опиняються не так далеко один від одного, як це могло видаватися спочатку: вони обоє приймають позицію Сократа, яка стоїть посередині. Саме в такий спосіб Платон і в цьому діалозі узгоджує дві протилежні позиції, і тут сповідуючи засади узгодження протилежних теорій, як-от про постійний рух і його повну відсутність. Гермоген і Кратил обстоюють теорії, які сучасні науковці назвали б «конвенціоналізмом» і «натуралізмом». Крайня лінгвістична позиція Гермогена стверджує, що лише домовленість у межах певного народу визначає, які саме слова повинні означати те чи те. Кратил, посідаючи крайню натуралістську позицію, стверджує, що назви не можна вибирати, оскільки вони за природою належать до тих предметів, які позначають. Сократ, виголошуючи позицію Платона, критикує конвенціоналізм і переконує Гермогена в необхідності прийняття натуралізму. Але наприкінці діалогу Сократ звертається й до Кратила, переконуючи того в неможливості прийняття винятково натуралістичних поглядів, оскільки назви речей не можуть охоплювати їхню сутність. Саме тому необхідно приймати якусь долю конвенціоналізму [Sedley 2018: 51]. Усе це ставить питання: як нам потрібно розуміти позицію Сократа, тобто Платона, у цьому діалозі?

Постановка таких питань може відкрити нову ділянку дослідження філософії власне української мови в широкому європейському контексті. Платонів «Кратил» становить неабиякий науковий інтерес і відкриває «непочатий» край роботи: попри те, що переклад «Кратила» ускладнений особливостями грецької мови, адже на них базуються приклади, які подає Сократ, як матимемо змогу побачити, деякі з них перегукуються з особливостями української мови, що й відкриває цікаву перспективу. Чи можна було б віднайти більше таких аналогій – питання, яке можна поставити наступним дослідникам «Кратила» в його українській інтерпретації. У пропонованому уривку Платон критикує крайній натуралізм, хоча це цілком не означає, що він його повністю відкидає: він певним чином запроваджує в нього елемент конвенціоналізму. Робить це Платон на прикладі слова «склерос» (твердий). Як в українському, так і в грецькому слові присутня літера «р», що означає, за Платоном, «твердість». Але, поряд із «р», грецьке слово містить також і «л», що мало би означати «м'якість». Як тоді розуміти це слово правильно? Відповідь – в певному елементі конвенціоналізму, присутньому в слові.

Діалог виводить дуже багато питань, які згодом стали підставовими для різних наук, у тому числі мовознавства й семіотики. Мабуть, Авустин, базуючись саме на цій доктрині Платона, виводить свою теорію знака (*signum*), з якої згодом висувалася семіотика як окрема дослідницька галузь [Deely 2007]. Отже, не цілком заслужено початки семіотики виводять із Аристотелевого «*Peri Hermeneias*»: Платон у «Кратилі» заклав початки цієї науки ще раніше. Платон в особі Сократа намагається узгодити два протилежні погляди. Як результат діалогу, Кратил, будучи палким поборником позиції Геракліта, вимушений визнати, що щось все-таки повинне бути незмінним.

Питання співвідношення конвенціоналізму й нативізму, порушене в цьому діалозі, віддавна викликає наукові дискусії. Одним з перших наукових підходів до тлумачення питання знаходимо в коментарі Прокла на «Кратила» [Proclus 1908]. Фундаментальне опрацювання ця праця отримала в англійському перекладі [Proclus 2007]. Прокл, розпочинаючи свій коментар, говорить: «Метою [Платонового діалогу] «Кратил» є показати породжувальну діяльність (*energeia*) душ серед нижчих [сутностей] та [їхня] здатність (*dynamis*) до [відтворення] подібності, яку вони отримують відповідно до своєї сутності (*ousia*) і яка виявляє себе через правильність найменувань. Утім, оскільки розмаїта діяльність душ часто може хибити стосовно їх належної [кінцевої] мети, що стосується також і розмаїття їх природи, трапляються імена, які мають невизначену форму чи випадково залучені в обіг: і [тому] не всі [вони] підпадають під розумове пізнання і [містять певну] спорідненість із речами, що [самі імена] позначають» [Proclus 1908: 1]. У цьому абзаці видно намагання Прокла пояснити внутрішні співвідношення між конвенціоналізмом і нативізмом.

У сучасній науці існує достатня кількість праць щодо конвенційних теорій значення. Наприклад, Д. Левіс пропонує першу систематичну теорію щодо того, як соціальні домовленості породжують лінгвістичне значення [Lewis 1969]. Дослідник починає з вивчення так званих «сигнальних» проблем. У порівнянні зі звичною лінгвістичною взаємодією, «сигнальні» проблеми вирізняються тим, що люди не потребують домовлятися, які саме дії є бажаними при певному заданому стані [Lewis 1969: 165-167]. Автор визначає мову як функцію, що приписує істинність умов реченням. Загалом, конвенційність значення є предметом розгляду в працях інших авторів [Lepore, Stone 2015; Davis 2003 etc.]. На сьогодні практично всі науковці підтримують позицію Гермогена, погоджуючись, що природа мови є конвенційною, однак існує розбіжність щодо ролі соціальних домовленостей [Rescorla 2008]. На жаль, мусимо констатувати нестачу праць у цій галузі в українській науці: мабуть, це пояснюється складністю й особливістю поєднання мовних і філософських питань. З одного боку, цим зумовлюється складність перекладу твору Платона. Але, з іншого, попри такі моменти, подати цей діалог намагалися багато науковців у різних мовних системах. Наприклад, існує принаймні три різночасові англійські переклади цього діалогу. Ці англійські переклади «Кратила» [Jowett 1892; Flower 1921; Reeve 1997] по-різному подають ключові терміни діалогу: це видно вже з першого абзацу.

Отже, внутрішній тип складності полягає у наступному. Скажімо, у двох перекладах грецьке «*synthemenoï*» подано по-різному. В одному маємо «*conventional*» [Plato 1892], в іншому – «*by agreement*» [Plato 1921]. І було б зовсім хибним ставити питання, який з них правильний: заглибившись у текст, стає цілком очевидно, що вони обидва, з погляду Платона, не передавали б того, що він хотів сказати. Саме сказати, а не написати, оскільки Платон вважав усну мову важливішу від писаної. Тому й Авустин, подаючи вже власну теорію знака, говорить про «*signum naturale et conventionale*»,

очевидно, покладаючись на Платона, і докладно розтлумачує ці терміни в «De Doctrina Christiana». За загальним погодженням, знаки для нього стають родом того, у чому і слова (те, що Платон мав на увазі під «*ονομα*»), і теорія знаків (*semeion*) є однаковими видами [Eco 1968: 65]. З одного боку, термін «конвенційність» широко вживаний в сучасній науці, і це є саме те, про що йдеться в діалозі. Але, з іншого боку, це – латинізм, аж ніяк не властивий грецькій мові, і тим самим він привносить у переклад грецького твору не цілком доречний елемент латинізації. Інший варіант перекладу нейтральний в цьому плані. При підготовці українського перекладу перевага надавалася саме цьому моментові. Приймаючи до уваги ці дві позиції, виходячи з контексту, в українському варіанті прийнято «за домовленістю» як еквівалент до грецької лексеми. У цьому випадку можна говорити про конвенційний принцип надання найменування, або про ситуативний, якщо йдеться про перекладознавчу термінологію. Загалом, в українській філософській літературі навіть на переклад грецьких термінів за традицією використовують латинські транслітеровані відповідники. Ситуація доволі парадоксальна, однак докладніше про перекладацькі рішення, щоправда, щодо іншого твору – у більшому за обсягом дослідженні [Содомора 2010].

Саме тому Платонова праця особливо важлива для осмислення проблем, пов'язаних не лише з теорією мови, чи теорією світосприйняття, але й із теорією перекладу. Браян Давік, перекладач Проклового коментаря на «Кратила», у передмові до видання зазначає, що у своєму підході до перекладу він вдавався саме до англійських термінів, які «поступово визнаються як стандартні» [Proclus 2007: 4]. Цей підхід має всі підстави, а також достатні лінгвістичні ресурси й можливості для впровадження й в українській практиці перекладу філософських текстів. Саме тому пропонованим підходом до перекладу «Кратила» здійснюється спроба впровадити лексику, ближчу до української мови, віддалившись від загальноприйнятих латинізованих термінів. Таке рішення, звичайно, аж ніяк не можна назвати остаточним: насамперед, це започаткування дикусій, що й маємо в діалогах Платона. Попри вищевказані підходи до прочитання й інтерпретації «Кратила», серед новітніх поглядів на твір існує підхід, при якому весь діалог сприймається як комедія [Montgomery 2013]. Автор стверджує, що саме в ключі гри та комедії потрібно розуміти глибинні філософські інтенції Платона, оскільки для нього філософія мови поєднується із грою. У такий спосіб автор пропонує нове прочитання діалогу, хоча можна також запідозрити, що автор, у гонитві за так званою «науковою новизною», потрапив на мінівці, оскільки достатніх доказів такий підхід не пропонує. Але можна також додати, що такий альтернативний підхід перегукується із поглядом Вітгенштайна на мову як гру [McNally 2017].

Так це чи ні, не намагатимемося тут відповісти: важливим є те, що питання, які порушував Платон понад дві тисячі років тому, залишаються актуальними й нині. Але, попри варіативність підходів як до прочитання, так і до інтерпретування діалогу, а також і до відтворення тих чи інших слів у різних мовах, незмінною в різних перекладах залишається ідея діалогу. Тобто, саме те, що було незмінним для Платона. Тому, сподіваючись, що перекладацький підхід виправдав себе щодо відтворення особливостей мови, сподіватимемося також, що вихід його у світ породить нові наукові дискусії щодо природи мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Платон. (1995). *Твори*. (Перекл. Кобів, Й. та ін.). Київ : Основи.
- Содомора, П. (2010). *Терміносистема Святого Томи з Аквіну*. Львів: Сполом.
- Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. Cambridge: Cambridge UP.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511613876>
- Curd, P. (2016, Winter). Presocratic Philosophy. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/presocratics/>
- Davis, W. (2003). *Philosophy of Language*. Malden: Blackwell.
- Deely, J. (2007). *Intentionality and Semiotics*. Chicago: University of Scranton Press.
- Eco, U. (1968). *La Struttura Assente. Introduzione alla ricerca semiologica*. Milan: Bompiani.
- Lepore, E., & Stone, M. (2015). *Imagination and Convention*. Oxford: Oxford UP.
- Lewis, D. (1969). *Convention*. Cambridge: Harvard UP.
- McNally, Th. (2017). *Wittgenstein and the Philosophy of Language: The Legacy of the Philosophical Investigations*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781108181976>
- Montgomery, E. (2013). *Plato's Cratylus: The Comedy of Language*. Indianapolis: Indiana UP.
- Plato. (1892). *Cratylus*. (B. Jowett, Trans.). Retrieved from http://www.gutenberg.org/ebooks/1616?msg=welcome_stranger
- Plato. (1921). *Works in 12 vol.* (Vol. 12). (H. Fowler, Trans.). Cambridge, Mass.: Harvard UP; London: William Heinemann.
- Plato. (1997). *Cratylus*. (C. Reeve, Trans.). Indianapolis, & Cambridge: Hackett.
- Proclus Diadochus. (1908). *In Platonis Cratylum Comment*. Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri.
- Proclus. (2007). *On Plato Cratylus*. (B. Duvick, Trans.). London: Bloomsbury.
- Rescorla, M. (2017, Summer). Convention. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/convention/>
- Sedley, D. (2003). *Plato's Cratylus*. Cambridge: Cambridge UP.

Одержано 3.02.2018

REFERENCES

- Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. Cambridge: Cambridge UP.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511613876>
- Curd, P. (2016, Winter). Presocratic Philosophy. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/presocratics/>
- Davis, W. (2003). *Philosophy of Language*. Malden: Blackwell.
- Deely, J. (2007). *Intentionality and Semiotics*. Chicago: University of Scranton Press.
- Eco, U. (1968). *La Struttura Assente. Introduzione alla ricerca semiologica*. Milan: Bompiani.
- Lepore, E., & Stone, M. (2015). *Imagination and Convention*. Oxford: Oxford UP.
- Lewis, D. (1969). *Convention*. Cambridge: Harvard UP.
- McNally, Th. (2017). *Wittgenstein and the Philosophy of Language: The Legacy of the Philosophical Investigations*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781108181976>
- Montgomery, E. (2013). *Plato's Cratylus: The Comedy of Language*. Indianapolis: Indiana UP.
- Plato. (1892). *Cratylus*. (B. Jowett, Trans.). Retrieved from http://www.gutenberg.org/ebooks/1616?msg=welcome_stranger
- Plato. (1921). *Works in 12 vol.* (Vol. 12). (H. Fowler, Trans.). Cambridge, Mass.: Harvard UP; London: William Heinemann.
- Plato. (1995). *Works*. [In Ukrainian]. (J. Kobiv, Trans.) Kyiv: Osnovy.
- Plato. (1997). *Cratylus*. (C. Reeve, Trans.). Indianapolis, & Cambridge: Hackett.
- Proclus Diadochus. (1908). *In Platonis Cratylum Comment*. Lipsiae: In aedibus B.G. Teubneri.
- Proclus. (2007). *On Plato Cratylus*. (B. Duvick, Trans.). London: Bloomsbury.
- Rescorla, M. (2017, Summer). Convention. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/convention/>

Sedley, D. (2003). *Plato's Cratylus*. Cambridge: Cambridge UP.

Sodomora, P. (2010). *Treminological System of St. Aquinas*. [In Ukrainian]. Lviv: Spolom.

Received 3.02.2018

Pavlo Sodomora

Language as a Way to Cognition (Plato's *Cratylus* in Ukrainian Translation)

The translator of the first Ukrainian version of Plato's *Cratylus* (see above, p. 108-140) indicates the difficulties in translating the dialogue, emphasizing the external and internal aspects of those difficulties. The external aspect consists in the different etymology of Greek and Ukrainian words, and the internal one lays in the problem of choice between "Latinization" and "Ukrainization" of the translated text. The author made one of his translation principles to avoid excessive Latinization and justifies his decision.

Павло Содомора

Мова як шлях до пізнання (Платонів "Кратил" в українському озвученні)

Автор першого українського перекладу Платонова «Кратила» (див. вище, сс. 108-140) вказує на труднощі в роботі з грецьким текстом, наголошуючи на зовнішньому і внутрішньому аспектах зазначених труднощів. Зовнішній аспект полягає в різній етимології грецьких і українських слів, внутрішній – у проблемі вибору між «латинізацією» та «українізацією» перекладеного тексту. Автор обирає одним зі своїх перекладацьких принципів відмову від надмірної латинізації та обґрунтовує свій вибір.

Pavlo Sodomora, doctor of sciences in philosophy, Head of Department of Latin and Foreign Languages, Danylo Halytsky Lviv National Medical University.

Павло Содомора, д.філос.н., доцент, зав. кафедри латинської та іноземних мов, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького.

e-mail: pavlosodom@gmail.com
